

Tot de dood ons scheidt

Een onderzoek naar weduwen in Liu Xiangs Lienüzhuan

Titel: Tot de dood ons scheidt:
Een onderzoek naar weduwen in Liu Xiangs *Lienüzhuan*

Naam: Kailun Cen

Studentnummer: s1127950

U-mail adres: k.cen@umail.leidenuniv.nl

Opleiding: MA East Asian Studies, Universiteit Leiden

Begeleidend docent: Dr. P. van Els

Inleverdatum: 11 februari 2017

Woord aantal: 13.642

Inhoudsopgave

- 1 Inleiding
 - 1.1 De samensteller Liu Xiang
 - 1.2 Het boek *Lienüzhuan*
 - 1.3 Bestudering van de *Lienüzhuan*
 - 1.4 Onderzoeksmethode
- 2 Weduwen die kiezen voor de dood
- 3 Weduwen die kiezen voor het leven
 - 3.1 Mogelijkheid tot hertrouwen na de dood van hun echtgenoot
 - 3.1.1 Vreedzame reacties uit overtuiging
 - 3.1.2 Extreme handelingen onder dreigingen
 - 3.2 Doorleven volgens de ritën na de dood van hun echtgenoot
- 4 Weduwen van wie de man nog leeft
 - 4.1 Langdurige afwezigheid
 - 4.2 Geen goede relatie tussen man en vrouw
- 5 Conclusie

1. Inleiding

Dit werkstuk gaat over de morele principes die weduwen volgens het boek *Lienüzhuan* 列女傳 (Biografieën van vele vrouwen) van Liu Xiang 劉向(77 – 8 v.C.) moesten kennen en de juiste gedragslijn die deze weduwen moesten volgen. Na het lezen van de *Lienüzhuan*, het eerste boek over vrouwen in de Chinese geschiedenis, ben ik erg geïnteresseerd geraakt in de kuisheid van die vrouwen. Hoe vrouwen in de *Lienüzhuan* hun kuisheid en trouw definiëren is heel anders dan hoe moderne vrouwen hierover denken. Gao Xing, bijvoorbeeld, de hoofdfiguur van het verhaal “de weduwe Gao Xing van de staat Liang” (4.14) in de *Lienüzhuan*, beschouwde hertrouwen als ontrouw en onkuisheid. In de *Lienüzhuan* gaat hoofdstuk 4 volledig over de kuisheid en volgzaamheid van vrouwen, en in dit hoofdstuk bestaat de meerderheid van de hoofdpersonages tot mijn verbazing uit weduwen. Ik vraag me af of deze weduwen gemeenschappelijke kenmerken hebben waardoor ze zich op bepaalde manieren moesten gedragen of denken. Door mijn interesse voor het onderwerp heb ik mijn onderzoek gebaseerd op de weduwen in het boek *Lienüzhuan*, met de vraag (1) hoe deze weduwen handelen indien ze in soortgelijke situaties terechtkomen en (2) welk zelfbeeld ze hebben volgens de verhalen.

1.1. De samensteller Liu Xiang

Liu Xiang, verwant aan de keizer die als hoge ambtenaar in de bureaucratie werkte, was degene die het boek *Lienüzhuan* had samengesteld. Hij was een confucianist en werkte in de bureaucratie tijdens de regeerperiode van de keizers Xuan (漢宣帝, r. 74 – 49 v.C.), Yuan (漢元帝, r. 48 – 33 v.C.) en Cheng (漢成帝, r. 33 – 7 v.C.) van de Westelijke Han-dynastie. Tevens was hij de nakomeling van de jongere broer van de eerste keizer van de (Westelijke) Han-dynastie. Door zijn hoge sociale positie en zijn verwantschap aan de keizer werd hij genoemd in een van de officiële dynastieke geschiedenissen van China, het *Boek van de Han* (漢書 *Hanshu*, geschreven door Ban Gu 班固), evenals sommige uitspraken en gebeurtenissen die op hem betrekking hadden. Volgens dit boek was Liu Xiang bezorgd om het ondeugdzame gedrag en de

wellustige omgangsvormen van de vrouwen van keizer Cheng. Hij wilde de keizer waarschuwen voor het verkeerde gedrag van zijn vrouwen en de ernstige gevolgen die deze oneerbare daden konden hebben: ze zouden de dynastie ten val kunnen brengen.¹ Dit was voor Liu Xiang de reden om het boek samen te stellen. De verhalen over de genoemde vrouwen in dit boek zijn door Liu Xiang verzameld als voorbeelden. Met deze zowel eerbare als oneerbare voorbeelden probeerde Liu Xiang, zoals Raphals schrijft, aan te duiden dat families en staten tot bloei zouden komen als de betrokken vrouwen een juiste gedragslijn zouden volgen.² Vanuit een patriarchaal perspectief probeerde hij duidelijk te maken dat de vrouwelijke deugd een grote rol speelde in de harmonische ontwikkeling van families en staten en het hierdoor zeer belangrijk was voor de hele samenleving. Het boek wijkt af van de opvatting van latere onderzoekers, zoals ter Haar schrijft, die het als een lesboek met rolmodellen voor vrouwen zien, in latere tijden is het ook gebruikt, als een begeleidende tekst voor de patrilineaire en patriarchale samenleving.³

1.2. Het boek *Lienüzhuan*

Lienüzhuan 列女傳, letterlijk vertaald als “Biografieën van vele vrouwen”,⁴ is het eerste en tot op de dag van vandaag overgeleverde boek over de vrouwen in China. Het boek is een verzameling van 124 historische anekdoten over eerbare en oneerbare vrouwen, die in zeven hoofdstukken verdeeld is: de moederlijke modellen (母儀 *mǔ yí*), de verstandige en wijze (賢明 *xián míng*), de deugdzame en intelligente (仁智 *rén zhì*), de kuise en volgzame (貞順 *zhēn shùn*), de in moreel opzicht oprechte (節義 *jié yì*), de in discussies bekwame (辯通 *biàn tōng*) en de verdorven en favoriete (孽嬖 *niè bì*).⁵ De verhalen zijn gegoten in een standaard vorm: ze beginnen met de achtergrondinformatie over de beschreven vrouw, vervolgens worden de

¹ Dit is te lezen in het *Boek van de Han* in hoofdstuk 36 passage 41 (Ban, 1991, p. 907).

² Raphals, 1998, p. 62.

³ ter Haar, 2009, p. 94.

⁴ Aangezien er geen gepubliceerde Nederlandse vertaling van de *Lienüzhuan* bestaat, heb ik zelf de titel van het boek vertaald. In het Engels is er een vertaalde versie van Anne Behnke Kinney, getiteld *Exemplary women of Early China*.

⁵ Tussen de zeven hoofdstukken gaan de eerste zes hoofdstukken over eerbare vrouwen en het laatste hoofdstuk over oneerbare vrouwen.

kenmerkende handelingen van de beschreven vrouw beschreven, tenslotte wordt er complimenten (of kritiek als de beschreven vrouw oneerbaar is) door de zogenaamde “verheven persoon” (君子 *jūnzi*) gemaakt, of wordt er een bijpassend compliment uit het *Boek der Oden* geciteerd.⁶ Het is eigenlijk niet bekend wie deze verheven persoon is, terwijl Liu Xiang het altijd eens is met deze genoemde verheven persoon. Aangezien een verheven persoon zeer gewaardeerd was en als voorbeeld gold in de traditionele Chinese maatschappij, en het *Boek der Oden* een zeer belangrijk geschrift was in de oude Chinese cultuur, kan de beoordelingen in het boek beschouwd worden als de erkenning van een gezaghebbende bron.

Het is niet bekend in welk jaartal het boek gepubliceerd is. Aangezien de samensteller van het boek, Liu Xiang, tussen 79 v.C. en 8 v.C. leefde, is het duidelijk dat het boek samengesteld was in de late Westelijke Han-dynastie (206 v.C. – 8 n.C.). In het boek zijn de morele principes van vrouwen in de traditionele samenleving van het vroege China geïllustreerd. Door het boek is niet alleen het bewustzijn van de vrouwelijke deugd zoals volgzzaamheid en moederliefde, gecultiveerd, ook worden extreme handelingen zoals zelfmoord en zelfverminking aangeprezen als middel voor het tonen van de kuisheid.

1.3. Bestudering van *Lienüzhuan*

Lienüzhuan heeft een zekere invloed gehad op de vorming van de normen en waarden bij vrouwen in het traditionele China aangezien het om het eerste Chinese boek ging dat vrouwen als een aparte categorie beschreef en bestudeerde. Hinsch schrijft dat het boek vaak gezien wordt door de lezers als een geschiedschrijving die de gebeurtenissen van de werkelijkheid beschrijft.⁷ Dit komt doordat de *Lienüzhuan* in de vorm van ‘biografieën’ (列傳 *lièzhuàn*) samengesteld was. De ‘biografieën’ zijn volgens het boek *Shi Tong* bedoeld om “...gebeurtenissen te vermelden...” (傳者列

⁶ 君子 *jūnzi*, oftewel een verheven persoon in het Nederlands, is een Confucianistische term en verwijst naar iemand die nobele persoonlijkheid en sociale deugd heeft. Zoals van der Leeuw noemt, een verheven persoon is degene die de deugd in zo hoge mate belichaamt, dat hij als voorbeeld voor anderen kan dienen (van der Leeuw, 1994, p. 39). *Het Boek der Oden* (詩經 *Shi Jing*), oftewel *Het boek der Liederen*, is een van de Vijf Klassieken van het Confucianistische gedachtegoed. Het is een verzameling van gedichten uit de vroege feodale tijd en is te vergelijken met de rol van de Bijbel in de westerse cultuur (van der Leeuw, 1994, p. 31).

⁷ Hinsch, 2009, p. 106.

事也) en deze gebeurtenissen moesten “de gedragingen en verhoudingen van mensen [...met uitsluiting van de keizer] kunnen bevatten, zoals de biografieën van de *Lente- en Herfstannalen* het geval was.” (列事者錄人臣之行狀，猶《春秋》之傳).⁸⁹ Op grond van de in de *Shi Tong* genoemde definitie van ‘biografieën’ kan men op goede gronden aannemen dat de verhalen erin de realiteit zouden moeten weergeven en het boek hierdoor representatief is voor de geschiedenis van vrouwen in het vroege China. Toch zijn er wetenschappers die *Lienüzhuan* niet representatief vinden als primaire bron die de normen en waarden van vrouwen van de (Westelijke) Han-dynastie vertolkt, hoewel het boek wel in die tijd geschreven was.¹⁰ Volgens Guardé-Paz zijn de morele principes die aanbevolen worden in de *Lienüzhuan* in strijd met sommige Confucianistische ideeën.¹¹ Een voorbeeld hiervan is het geval dat een vrouw zichzelf fysiek pijn deed (zoals bij zelfvermoord en zelfverminking het geval was) om kuis te blijven en anderen af te dwingen. Dit gaat volgens *Xiao Jing*, 孝經 (*Het boek van kinderlijke gehoorzaamheid*), tegen de filiale piëteit (孝 xiào) in, zegt Guardé-Paz.¹² Men mocht nooit zichzelf fysiek pijn doen omdat men zijn lichaam van de ouders gekregen had, hoewel zulk gedrag juist gewaardeerd werd in de *Lienüzhuan*. Daarom beweert hij dat het boek wel bepaalde waarde heeft voor academisch onderzoek, maar niet representatief is voor de normen en waarden van die tijd.

Volgens velen andere wetenschappers komen de twijfels echter uit twee andere perspectieven: het historische perspectief en het ethische gezichtspunt. Vanuit het historische perspectief zegt Hinsch dat het boek niet een geschiedschrijving is die de praktijk (zoals verondersteld) illustreert.¹³ Veel verhalen en personages zijn volgens hem niet elders te vinden behalve in de *Lienüzhuan*.¹⁴ In de onderzoeken van Queen

⁸ Liu, 2008, P. 35. Definitie van “biografieën” volgens *Shi Tong* 史通 (Algemeenheid van geschiedschrijving), geschreven door Liu Zhiji van de Tang-dynastie. *Shi Tong* is een boek in het Klassiek Chinees dat alle genres, stijlen, structuren en methodes van de geschiedschrijving van China uitlegt.

⁹ Het boek *Lente- en Herfstannalen* (春秋 *chūnqiū*) is één van de Vijf Klassieken van het Confucianisme. Het is een kroniek van de staat Lu over jaren 722-481 v.C. en wordt verondersteld dat het persoonlijk geschreven is door Confucius (wie eveneens afkomstig uit de staat Lu is).

¹⁰ Guardé-Paz (2016), Hinsch (2009), Raphals (1998).

¹¹ Guardé-Paz, 2016, p. 99.

¹² Ibid, p. 85.

¹³ Hinsch, 2009, p. 104.

¹⁴ Ibid, p. 122.

en Zheng zien wij dat Liu Xiang sommige verhalen herschreven had (uit bijvoorbeeld het boek *Zuozhuan*) en de personages opzettelijk uitgebeeld had als zowel positieve als negatieve rolmodellen.¹⁵ Deze wetenschappers zijn van mening dat de verhalen in de door Liu Xiang samengestelde *Lienüzhuan* niet alleen verzameld, maar waarschijnlijk ook gedeeltelijk verzonden waren. Volgens Hinsch is Liu Xiangs verzameling een zeer belangrijke intellectueel kunstwerk dat de ideeën en waarden van zijn tijd kenschetsend aantoont.¹⁶ Het lijkt erop dat *Lienüzhuan* niet alleen over de normen en waarden van Liu Xiangs tijd, maar vooral ook over zijn eigen ideeën zegt. Uit mijn eerste indruk van de *Lienüzhuan* heb ik begrepen dat de weduwen het hertrouwen zagen als een schande, hoewel er in de onderzoeken van bijvoorbeeld Holmgren en Raphals staat dat het zeer gebruikelijk was dat weduwen in de Han-dynastie meerdere keren in hun leven trouwden.¹⁷ Dit betekent, zelfs als het boek de normen en waarden van zijn tijd aantoont (zoals Hinsch veronderstelt), dat deze ideeën niet van het publiek, maar van de samensteller afkomstig zijn.

Ethisch beschouwd is het grootste deel van het onderzoek gebaseerd op de morele waarden die de personages in de verhalen aan de dag hebben gelegd. Wang zegt dat het boek de Chinese vrouwen aangemoedigd had om hun persoonlijkheid volledig te cultiveren en voor een ruimte zorgde waarin ze zich konden openstellen als individu, aangezien ze in de verhalen hun ideeën en wensen konden uiten.¹⁸ Raphals zegt dat de vrouwen in de *Lienüzhuan* geen passieve slachtoffers waren, hoewel zij wel erkent dat mannen degenen zijn die begunstigd werden van het boek van Liu Xiang.¹⁹ De sociale orde in het traditionele China was volgens Raphals gebaseerd op een patrilineaal en patriarchaal systeem dat (1) de rechten van vrouwen beperkte, (2) hun onderdanigheid toonde en (3) de zelfopoffering voor de familie vereiste.²⁰ Met andere woorden, vrouwen hadden een lagere positie in de samenleving in vergelijking met de mannen. Volgens Zhou's onderzoek heeft *Lienüzhuan* het idee doen postvatten

¹⁵ Queen, 2016, p. 46; Zheng, 2012, p. 201.

¹⁶ Hinsch, 2007, p. 23.

¹⁷ Holmgren, 1985, pp. 5-6; Raphals, 1998, p. 221.

¹⁸ Wang, 2012, pp. 110-111.

¹⁹ Raphals, 1998, pp. 58-59.

²⁰ Ibid, pp. 1-2.

dat mannen een betere positie hadden in de maatschappij dan vrouwen.²¹ Hinsch zegt dat de Chinese geschiedschrijving een grote rol speelde in het verhogen van de mannelijkheid en het vormen van het discours.²² Zoals Elvin uitlegt was de traditionele Chinese maatschappij een samenleving die berustte op het Confucianistische gedachtegoed, wat bevorderd werd door de regelgeving van de regering.²³ Deze regelgeving bestond grotendeels uit de rituele omgangsvormen (禮 *li*), oftewel de riten, de sleutel tot het behoud van de sociale en politieke orde.²⁴ Ook in de primaire bron, het *Boek der Riten van de Oudere Dai* (dat beschouwd wordt als de voorganger van de klassieke *Optekeningen over de Riten*), had Confucius de riten genoemd als de basis van een ideale bureaucratie.²⁵ *Lienüzhuan* was daarom volgens Hinsch een instrument van het patriarchaat dat de vrouwelijke deugd omschreven had waardoor een betere positie voor de mannen gecreëerd had.²⁶ Het onderzoek van Zheng toont aan dat vrouwen een veel betere positie hadden in de vroege Han dan in de latere tijden van de dynastie.²⁷

Het is niet zeker of de *Lienüzhuan*, zoals Hinsch schrijft in zijn onderzoek, werkelijk een instrument was dat de positie van mannen verhoogde en het mannelijke discours bevestigde. Wegens de verandering van de vrouwelijke sociale status gedurende de Han-periode is het duidelijk dat vrouwen een achteruitgang in hun positie ervoeren. Deze achteruitgang geeft aan dat er een verandering was in de normen en waarden van en over vrouwen. Als het enige boek over de vrouwelijke deugd van destijds, had de *Lienüzhuan* in zekere zin een rol gespeeld bij deze verandering. Met andere woorden, de normen en waarden die aangeprezen zijn in het boek, waren waarschijnlijk nog niet zo gebruikelijk in de tijd toen het boek pas samengesteld was. De principes die gehanteerd werden in de verhalen waren de verwachtingen die in de werkelijkheid verbonden werden aan de vrouwen. Er werd daarom van de vrouwen verwacht dat zij zich zoals de verhaalfiguren konden

²¹ Zhou, 2013, p. 17.

²² Hinsch, 2011, p. 185.

²³ Elvin, 1984, p. 151.

²⁴ Kinney, 2013, p. 137; van der Leeuw, 1994, p. 7.

²⁵ *Boek der Riten van de Oudere Dai*, hoofdstuk 3, passage 8.

²⁶ Hinsch, 2009, p. 120; Hinsch, 2011, p. 202.

²⁷ Zheng, 2012, p. 264.

gedragen. Het boek was geen regelgeving, noch een onderwijsinstructie, maar zorgde wel voor een verschuiving in het begrijpen van vrouwen.

Er is dus veel onderzoek gedaan naar het boek, het auteurschap en de vrouwelijke deugd, terwijl er nauwelijks onderzoek gedaan is naar de normen en waarden die de *Lienüzhuan* aan elke categorie van de vrouwen toegeschreven had. Naar mijn mening kunnen persoonlijke situaties en sociale identiteiten van grote invloed zijn op iemands uitspraken, manieren en beslissingen. Een ongetrouwde vrouw zou zich bijvoorbeeld anders kunnen gedragen dan een weduwe, aangezien hun situaties anders zijn. Het is betreurenswaardig dat er hierover weinig te vinden is.

1.4. Onderzoeksmethode

Uit de vorige sectie blijkt dat er in de *Lienüzhuan* van de vrouwen verwacht werd hoe zij zich zouden moeten gedragen. In deze verwachting ligt besloten dat er bepaalde omgangsvormen de voorgeschreven normen en waarden waren. Het is belangrijk om te gaan onderzoeken wat er precies verwacht werd van de vrouwen. Aangezien de persoonlijke situatie en de sociale identiteit van de weduwe sterk kunnen afwijken van die van een gewone (getrouwde of ongetrouwde) vrouw, vind ik het noodzakelijk om te kijken welke normen en waarden er voor weduwen voorgeschreven zijn in het boek van Liu Xiang.

Mijn hoofdvraag is dus: welke normen en waarden er voorgeschreven waren voor de weduwen in het boek *Lienüzhuan*, met twee deelvragen: (1) welk gedrag van weduwen verwacht werd en (2) hoe ze zich in de verhalen identificeerden. Om dit te onderzoeken heb ik eerst alle verhalen over weduwe uit het boek bestudeerd. Het zijn er in totaal dertien: elf over reguliere weduwen die besproken worden in hoofdstukken 2 en 3 en twee over onbestorven weduwen die geanalyseerd worden in hoofdstuk 4. Vervolgens ga ik me verdiepen in de verhalen en bekijk ik wat de situaties en problemen zijn die de weduwen in de verhalen moesten ervaren en hoe de weduwen zich hadden gedragen om deze problemen op te lossen. Afgezien van de onbestorven weduwen, heb ik de overige weduwen ingedeeld in twee groepen, namelijk de groep die voor de dood koos en de groep die prefereerde om door te leven.

In de laatste groep zijn de weduwen onderverdeeld in degenen die wel de mogelijkheid kregen tot hertrouwen en degenen die de mogelijkheid daartoe niet hadden. Bij de laatst genoemde onderverdeelde groep spreek ik dus over de weduwen die gewoonweg doorleefden volgens de juiste omgangsvormen. Door onderscheid te maken tussen verschillende soorten weduwen probeer ik zo nauwkeurig mogelijk hun uitspraken, manieren en beslissingen te analyseren en de kenmerken die aan deze weduwen toegeschreven worden, te beschrijven. Door hiernaar te kijken kan ik er achter komen welke normen en waarden er vastgesteld en voorgeschreven zijn in het boek *Lienüzhuan*.

In dit werkstuk zijn alle citaten uit primaire bronnen door mijzelf vertaald, inclusief de citaten uit het boek *Lienüzhuan* (met behulp van de Engelse vertaling van Anne Behnke Kinney), tenzij expliciet vermeld wordt dat een citaat door een ander vertaald is.

2. Weduwen die kiezen voor de dood

Er zijn weduwen die hun leven beëindigen gelijk na de dood van hun echtgenoten, dat wil zeggen, ze plegen zelfmoord. In het boek *Lienüzhuan* zijn er twee weduwen beschreven die voor de dood hebben gekozen nadat hun echtgenoten zijn overleden. Deze twee weduwen zijn de echtgenote van Qi Liang van de staat Qi (4.8) en mevrouw Zhao van de staat Dai (5.7).

(1) Over de echtgenote van Qi Liang (? – 550 v.C.) van de staat Qi weten wij dat zij geen familie had na de dood van haar echtgenoot Qi Liang, noch dat ze kinderen had. In haar opvatting “moest een vrouw iemand hebben om ervan afhankelijk te kunnen zijn”.²⁸ Deze ‘persoon’ zou voor haar de drie belangrijkste mannen in haar leven vertegenwoordigen: haar vader, haar echtgenoot en haar zoon. “Als er een vader was, zou een vrouw van haar vader afhankelijk zijn; als er een echtgenoot was, zou een vrouw van haar echtgenoot afhankelijk zijn; als er een zoon was, zou een vrouw van haar zoon afhankelijk zijn”.²⁹ In het Confucianisme is dit het gedachtegoed van de “Drie Essenties” (三綱 *sān gāng*) en het concept van de “Drie manieren van volgzzaamheid” (三從之道 *sān cóng zhī dào*).³⁰ Volgens beide ideeën is het te begrijpen dat vrouwen onderdanig en gehoorzaam moeten zijn, wat als terecht beschreven wordt in het verhaal. Er wordt verteld dat “haar enige keuze de dood was”, omdat zij “niet mocht hertrouwen” en dat zij niemand meer had op wie zij zich

²⁸ Kinney, 2014, p.76.

²⁹ Ibid.

³⁰ De “Drie Essenties” kwamen in de eerste instantie voor als een legalistisch concept. Het is genoemd door Han Fei (韓非) in zijn boek *Han Feizi, hoofdstuk Zhongxiao* (韓非子-忠孝): onderdanen dienen voor hun heersers, zonen dienen voor hun vaders, echtgenotes dienen voor hun echtgenoten (臣事君, 子事父, 妻事夫). Volgens de legalist Han Fei kan de wereld geregeld worden als de Drie Essenties geordend zijn en de wereld een wanorde worden als de Drie Essenties in omgekeerde richting gaan. Later is dit concept bevestigd door Dong Zhongshu (董仲舒), een invloedrijke confucianist van de Westelijke Han-dynastie. Hij legde de link tussen de Drie Essenties en de *yin-yang* theorie en mengde het gedachtegoed van het Legalisme, het Daoïsme en het Confucianisme samen, waarmee hij de nadruk legde op gehoorzaamheid (從 *cóng*) van de yin (onderdanen, zonen en vrouwen) tegen de yang (heersers, vaders en mannen). Een uitgebreid uitleg hierover zie Xu, 2012, pp. 270 – 278. Over de “Drie manieren van volgzzaamheid” is het te lezen in het *Boek der Riten van de Oudere Dai* (大戴禮記 *Dà Dài Lǐjì*), hoofdstuk *Ben Ming* (本命), passage 11: (getrouwde) vrouwen zijn onderdanig aan de mannen. Daarom hebben zij geen autocratie (d.w.z. recht op het beslissingen nemen). Er zijn drie manieren van volgzzaamheid: wanneer een vrouw nog bij haar familie van geboorte is, volgt zij haar vader; wanneer een vrouw getrouwd is, volgt zij haar echtgenoot; wanneer de echtgenoot van een vrouw overleden is, volgt zij haar zoon. Er is niets dat zij volgens haar hart durft te doen. (婦人，伏於人也。是故無專制之義，有三從之道——在家從父，適人從夫，夫死從子，無所敢自遂也。)

zou kunnen verlaten. Als er een verwante was (bijvoorbeeld haar ouders), kon ze terugkeren naar haar eigen familie, zodat zij ervan afhankelijk kon zijn. Als er iemand was in de familie van haar echtgenoot, kon ze verder leven in de familie van haar echtgenoot Qi Liang. Dit zou betekenen dat haar huwelijk met Qi Liang nog steeds voortduurde hoewel Qi Liang al overleden was. Zij mocht dan verder leven in Qi Liangs familie als zijn weduwe (hierover wordt het uitgebreid uitgelegd in hoofdstuk 3). Als zij een kind had (bij voorkeur een zoon), zou zij verder kunnen leven en dit kind kunnen verzorgen. In dit geval zou het verder leven een zinvolle keuze voor haar zijn omdat zij dan de enige nageslacht van Qi Liang moest beschermen en de bloedlijn van zijn familie moest handhaven. Echter, zij had niemand meer na de dood van Qi Liang. Volgens haar opvatting was het onmogelijk om op zichzelf verder te leven, noch om te gaan hertrouwen zodat zij nieuwe familie kreeg waarop ze zich weer mocht verlaten. Er wordt niet verteld waarom de echtgenote van Qi Liang niet voor de tweede keer wilde gaan trouwen, maar aangezien zij door de verheven persoon met het woord “rein” geprezen werd, kan dit een indicatie zijn dat zij onrein (wat als ontrouw geïnterpreteerd wordt) gevonden zou worden als ze wel hertrouwde. Dat zij haar echtgenoot volgde (in de zin van onderdanigheid en gehoorzaamheid bewees) en haar eigen leven beëindigde, werd als “de ritens wetend” en “rein” beoordeeld. In het verhaal wordt haar keuze als de enige juiste optie beschouwd.

(2) Ook mevrouw Zhao van de staat Dai (5^e eeuw v.C.) had zelfmoord gepleegd. Mevrouw Zhao was de concubine van de koning van de staat Dai. Haar jongere broer Xiang had de koning van de staat Dai bedrogen en vermoord, zodat het voor hem makkelijk werd om de staat Dai te veroveren. Na de moord werd mevrouw Zhao weduwe. De mogelijkheid tot hertrouwen was voor haar afgesloten: “... een vrouw dient niet voor twee mannen volgens de principes van de Weg van de vrouwen. Hoe zou ik een tweede echtgenoot kunnen hebben? ...”.³¹ In haar opvatting mocht ze

³¹ Kinney, 2014, p. 97. De Weg van de vrouwen, oftewel 婦道 *fūdào* verwijst naar de morele principes die vrouwen dienen te hanteren. In het Chinees betekent 婦 *fù* simpelweg de vrouwen, of nog nauwkeuriger, de (ooit) getrouwde vrouwen. 道 *dào* betekent het pad, oftewel de levensweg van een persoon. Met andere woorden, *Dao* gaat om de morele principes die men moet hanteren wanneer men met elkaar omgaat. 婦道 *fūdào* is daarom de morele principes die de (ooit) getrouwde vrouwen moeten kennen in het dagelijks leven.

volgens de Weg van de vrouwen slechts één man in haar leven toelaten. De keuze voor hertrouwen werd daarom niet aanvaard. Ook wilde ze niet meer terugkeren naar de familie waaruit zij afkomstig was. Volgens haar kon zij haar jongere broer, de moordenaar van haar echtgenoot, niet vergeven, “anders verraad ik mijn echtgenoot”, aldus mevrouw Zhao.³² Hiermee probeerde zij haar standpunt duidelijk te maken dat het voor haar onmogelijk zou zijn om na de dood van de koning, die zij als bijvrouw diende, terug te keren en samen met haar jongere broer verder te leven. Tegelijkertijd mocht ze haar jongere broer ook niet haten, hoewel hij haar normale leven vernietigd had. Dit kwam waarschijnlijk omdat zij, als oudere zus, volgens de gangbare Confucianistische normen en waarden, begrip voor haar jongere broer behoorde te hebben en om hem moest geven. “Als ik mijn jongere broer vergeef en hierdoor mijn echtgenoot verraad, dan ben ik niet meer rechtvaardig (voor mijn echtgenoot). Als ik door de moord op mijn echtgenoot mijn jongere broer haat, dan verlies ik mijn plaatsbesef (als oudere zus).”³³ Uit haar woorden blijkt dat ze voor een dilemma stond. Het begrip voor haar jongere broer was in strijd met de trouw aan haar overleden echtgenoot. Beide opties waren volgens haar opvatting onuitvoerbaar. Zij overwoog dus wat zij voor haar overleden echtgenoot en jongere broer zou moeten doen, daarbij sloot zij uit wat ze als individu zou moeten en willen doen. Het blijkt dat zij geen andere keuze had en daarom koos ze voor het beëindigen van haar eigen leven om ervan los te komen. Deze zienswijze van mevrouw Zhao vindt op het einde van het verhaal waardering bij de verheven persoon, getuige de uitspraak “mevrouw Zhao was een expert in het huwelijk”.³⁴ Hiermee wordt het bedoeld dat mevrouw Zhao met de principes van het huwelijk bekend was en dat zij deze principes wist te eerbiedigen, namelijk dat vrouwen niet twee keer mogen trouwen in hun leven en dat ze hun man nooit in de steek mogen laten (of verraden).

Volgens de opvattingen van deze twee voor de dood kiezende weduwen waren hun leven afhankelijk van de mannen (vaders, echtgenote of zonen). Als deze mannen er

³² Kinney, 2014, p. 97.

³³ Ibid.

³⁴ Ibid.

niet meer voor hen waren, of als deze mannen hen in een dilemma plaatsten, werden zij tot wanhoop gedreven. Op zulke momenten vonden de weduwen (blijkbaar) dat het geen zin meer had om nog verder te leven. Ze waren dan gedwongen om extreme handelingen over te gaan zoals het beëindigen van het eigen leven. Het blijkt dat ze geen rekening met zichzelf hielden. Het plegen van zelfmoord werd volstrekt niet betreurd in de verhalen. Hun gedachten en daden werden erg geacht. Hun handelingen werden als de juiste manieren beschouwd voor de getrouwde vrouwen.

3. Weduwen die kiezen voor het leven

Wanneer een vrouw een weduwe werd, kon ze naast de dood ook voor het leven kiezen. In het boek *Lienüzhuan* werden zes van deze (voor het leven kiezende) weduwen een nieuw huwelijk aangeboden. Zij moesten daarom weer een keuze maken, namelijk hertrouwen of alleenstaand blijven. In dit hoofdstuk wordt er geanalyseerd hoe deze weduwen hun beslissingen komen en hoe ze erover denken wanneer ze voor zulke keuzes staan.

3.1. Mogelijkheid tot hertrouwen na de dood van hun echtgenoot

Er zijn vijf weduwen die het huwelijksaanzoek van een hartstochtelijke aanbieder hebben gekregen: mevrouw Xuan van de staat Wei (4.3), Bo Ying van de koning Ping van de staat Chu (4.9), de fatsoenlijke vrouw van de hertog Bai van de staat Chu (4.11), de weduwe Tao Ying van de staat Lu (4.13) en de weduwe Gao Xing van de staat Liang (4.14). Ook komt er een weduwe in het boek voor die de aanbeveling van haar eigen familie had gekregen, namelijk de filiale weduwe van de familie Chen (4.15). De hier genoemde weduwen stonden voor dezelfde keuzes, namelijk het (mogelijk) nieuwe huwelijk accepteren of weigeren, ongeacht door wie (hun aanbidders of hun familie) ze daartoe gevraagd werden. Omdat er, ook vandaag nog, soms negatief gedacht wordt over hertrouwen, verbaast het mij niet dat geen van deze weduwen het aanzoek geaccepteerd had. Wat mij wel opvalt zijn de manieren waarop zij het hadden afgeslagen. Hun reacties kunnen gecategoriseerd worden in twee soorten optredens: vreedzame reactie uit overtuiging en extreme handelingen onder dreiging.

3.1.1. Vreedzame reactie uit overtuiging

Weduwen die met vreedzame reacties het huwelijksaanzoek van de hand hadden gewezen, zijn mevrouw Xuan van de staat Wei, de fatsoenlijke vrouw van de hertog Bai van de staat Chu en de weduwe Tao Ying van de staat Lu. In het vervolg worden ze een voor een besproken.

(1) Mevrouw Xuan van de staat Wei was afkomstig uit een hertogelijke familie en door huwelijk verwant aan een koninklijke familie, namelijk de koninklijke familie van de staat Wei.³⁵ In het verhaal was haar verloofde net voor het huwelijk overleden. Het huwelijk tussen hen was daarom nog niet begonnen. Toch beschouwde mevrouw Xuan zich als de weduwe van de overleden man. Volgens haar opvatting bestond de huwelijksrelatie tussen haar en haar overleden verloofde in werkelijkheid. Ze zag zichzelf als getrouwde vrouw en vond het een feit dat de overleden man haar echtgenoot was aangezien zij al met hem verloofd was. Daarom werd ze (in haar opvatting als iemands echtgenote) weduwe na de dood van haar verloofde. Het blijkt dat zij deze huwelijksrelatie niet wilde verbreken toen haar gouvernante haar aanraade om terug te keren naar de familie waaruit zij afkomstig was. “De dame luisterde niet. Vervolgens ging zij (zijn huis) binnen en hield ze zich aan een rouwperiode van drie jaar (voor hem)”.³⁶ Zij leefde dus hierna verder samen met de familie van haar overleden verloofde. Na de rouwperiode vroeg de jongere broer van haar overleden verloofde haar ten huwelijk: “Ik zal graag de keuken met u delen.”³⁷ Dit was een finzinnige manier om een huwelijksaanzoek te doen. Mevrouw Xuan antwoordde: “Alleen echtparen delen de keuken,” en vervolgens wees zij het aanzoek af.³⁸ Op deze manier benadrukte ze dat zij volgens de riten tussen schoonzussen en zwagers met elkaar moesten omgaan. Nadat de geboortefamilie geïnformeerd werd over het huwelijksaanzoek, bleek dat haar familie “het graag wilde zien gebeuren dat mevrouw Xuan met haar zwager gaat hertrouwen”, zodat zij echt iemands vrouw werd.³⁹ Toch accepteerde mevrouw Xuan het niet en zei: “’t Hart is geen steen die eindeloos verder wentelt, ’t hart is geen mat, moeiteloos uitgerold.”⁴⁰ Met deze regels uit het *Boek der Oden* wilde ze benadrukken dat zij, anders dan stenen en matten die zomaar bewogen kunnen worden, niet gemakkelijk van gedachte kon en wilde

³⁵ Over mevrouw Xuan van de staat Wei is verder niets te vinden. Zij lijkt een door Liu Xiang verzonnen personage te zijn.

³⁶ Kinney, 2014, p. 70.

³⁷ Ibid.

³⁸ Ibid.

³⁹ Ibid.

⁴⁰ Ibid. Vertaling van Schotman, 1969 p. 51. De oorspronkelijke tekst komt uit het *Boek der Oden*, hoofdstuk *Guo Feng* (國風): *Bei Feng* (邶風): Bo Zhou (柏舟): passage 3.

veranderen. Zij mocht en wilde slechts één man hebben in haar leven. Aangezien ze verloofd was geweest, had ze dus deze ene man in haar leven al gehad. Door middel van deze regels uit het *Boek der Oden* toonde zij vervolgens aan hoe zij zich diende te gedragen en hoe zij over een mogelijk nieuw huwelijk dacht. De gedachte die zij slechts één man in haar leven wilde hebben, werd door de verheven persoon gewaardeerd als uiting van “kuisheid en toewijding”.⁴¹

(2) De fatsoenlijke vrouw van de hertog Bai van de staat Chu (? – 479 v.C.) was na de dood van haar echtgenoot weduwe geworden. Zij had op dat moment geen familielid meer op wie zij zich kon verlaten. Toch was zij niet achter haar echtgenoot aangegaan (d.w.z. voor de dood gekozen) en koos ervoor om elke dag op zijn graf te passen. Op het graf passen betekent volgens de Chinese cultus dat er offers gebracht moeten worden aan de gestorvene, ook moet het graf schoongemaakt worden. Dit alles wordt als de rituelen voor geesten beschouwd. Hiermee wordt respect aan de gestorvene getoond. Toen de koning van de staat Wu haar ten huwelijk vroeg, wees zij het huwelijksaanzoek af: “...degene die de rechtvaardigheid verwerpt en zijn verlangen volgt is onrein, degene die de voordelen ziet en [hierdoor] de dode vergeet is hebzuchtig.”⁴² Volgens haar zou ze niet moeten vergeten wat zij voor haar overleden echtgenoot zou moeten doen, d.w.z. dat ze bij het graf moest blijven en erop moest passen, hoewel zij zich hierdoor wellicht kon vervelen. Ook zou ze haar overleden echtgenoot niet moeten vergeten om de voordelen (zoals rijkdom, hoge sociale positie en faam) die zij eventueel door een nieuw huwelijk kon verwerven. Zij wilde, net als mevrouw Xuan van de staat Wei, de huwelijksrelatie niet verbreken, zelfs als haar echtgenoot al overleden was. Naar haar opvatting zou ze eeuwig diens echtgenote zijn indien ze nooit met een tweede man zou trouwen. Als dit het geval was, had zij namelijk de plicht om op zijn graf te passen. Voor hem beperkte ze zich tot de geringste mate van geluk. Op deze manier toonde ze haar trouw aan haar overleden echtgenoot. “Ik ben al meedogenloos aangezien ik mijn echtgenoot niet kan volgen. Welnu, als ik zijn graf nog eens verlaat en ga hertrouwen, zou dit dan niet te

⁴¹ Kinney, 2014, p. 70.

⁴² Ibid, p. 79.

erg zijn?”⁴³ Dat zij niet haar eigen leven had opgegeven en haar overleden echtgenoot niet was gevolgd, was in haar ogen niet correct. In de tekst wordt het woord ‘kunnen’ gebruikt om aan te duiden dat het voor haar onmogelijk was om zelfmoord te plegen. Er wordt niet verteld wat haar precies belemmerde om zelfmoord te plegen. Als zij nog kinderen had die zij nog groot moest brengen, of als ze ouders of schoonouders had voor wie ze nog moest zorgen, zou het begrijpelijk zijn dat zij zichzelf niet kon en wilde ombrengen. Zo’n informatie wordt echter niet verteld in het verhaal. Wat wel te concluderen is, is dat zij beslist voor de dood zou hebben gekozen als het wel mogelijk was, want zelfmoord plegen was naar haar mening de enige juiste keuze die haar medelijden voor haar overleden echtgenoot kon aantonen. Wanneer zij niet tot deze enig juiste keuze kon komen, werd het beperken van haar eigen vrijheid de alternatief, namelijk dat zij niet voor de tweede keer zou gaan trouwen en dat zij levenslang bij zijn graf zou blijven. Er wordt geschreven dat zij door de verheven persoon geprezen werd als “gewetensvol, rein, oprecht en trouw”.⁴⁴ Het laat zien dat die gedachten van de fatsoenlijke vrouw van de hertog Bai van de staat Chu hooggewaardeerd werden.

(3) De weduwe Tao Ying van de staat Lu (11^e eeuw – 3^e eeuw v.C.) deed naaiwerk en zorgde met haar verdienste voor haar jonge zoontje. Volgens het concept van “De drie manieren van volgzaamheid” moest zij haar zoon volgen (d.w.z. van hem afhangen) na de dood van haar echtgenoot (夫死從子 *fu sǐ cóng zǐ*).⁴⁵ Zij had daarom haar jonge zoontje op wie ze zich kon verlaten, maar aangezien het zoontje nog te klein was, moest ze op eigen houtje voor het levensonderhoud zorgen. Wanneer iemand haar ten huwelijk vroeg, probeerde ze het huwelijksaanzoek te weigeren met een mooi gedicht, waarin ze aangaf dat zij haar overleden echtgenoot miste en dat zij alleenstaand wilde blijven:

Ik treur om de *huanghu* dat zij haar echtgenoot vroeg verloren had.⁴⁶

⁴³ Kinney, 2014, p. 79.

⁴⁴ Ibid, p. 78.

⁴⁵ Zie voetnoot 30.

⁴⁶ *Huánghú* 黄鹄 is een gele zwaan.

Zeven jaar lang had ze geen [nieuwe] partner gehad.

Net als de *jing* die in haar eentje woonde, ging *huanghu* niet samen met anderen.⁴⁷

Midden in de nacht siste ze bedroefd en dacht ze aan haar overleden echtgenoot.

Het was een lot dat [vanaf het begin] bepaald was door de hemel dat ze haar echtgenoot vroeg kon verliezen.

[Aangezien dit al het allerergste kwaad was,] hoe veel ellendiger kon het zijn om alleen te wonen?

Ik kan er niets aan doen dan te schreien en paar tranen te laten vallen wanneer ik hieraan denk.

Hoe droevig is dit, dat de dode niet vergeten kan worden.

Zelfs de op vleugels gaande wezens zijn zoals dit schepsel, wat zal een schone en trouwe vrouw dan doen?

Ik zal nooit gaan hertrouwen, hoewel er deugdzame mannen zijn [die mij ten huwelijk hebben gevraagd].⁴⁸

Volgens het verhaal had Tao Ying dit gedicht zelf gecomponeerd. Naar haar opvatting was de *huanghu* een trouwe vogel. Zij vereenzelvigde zich met deze trouwe vogel, die op haar vroege leeftijd haar levensgezel verloor en voor de rest van haar leven alleenstaand bleef. In haar ogen konden mensen haar meelijwekkend vinden omdat ze voor lange tijd alleenstaand zou zijn, terwijl ze dit helemaal niet erg vond. Volgens haar zou ze alleen moeten wonen en nooit haar overleden echtgenoot moeten vergeten. Zij wilde ook niet, evenmin als mevrouw Xuan van de staat Wei en de fatsoenlijke vrouw van de hertog Bai van de staat Chu, de huwelijksrelatie verbreken. Op deze manier wilde ze haar schoonheid en trouw aan haar overleden echtgenoot bewijzen. De samensteller Liu Xiang haalde deze regels van het *Boek der Oden* aan om de gevoelens van Tao Ying te beschrijven: “Ach, hoe verdrietig is mijn hart, maar ‘k wil ’t in zang en verzen luchten.”⁴⁹ Dat men met behulp van gedichten emoties uitdrukte, was zeer gewoonlijk en acceptabel in het traditionele China. Zo weigerde

⁴⁷ *Jing* 鷺 is een soort duif die slangen kan opeten. Dit was volgens Handian (zdic.net) genoteerd in de legendarische boeken van de oudheid.

⁴⁸ Kinney, 2014, p. 82.

⁴⁹ Kinney, 2014, p. 82. Vertaling van Schotman, 1969 p. 153. De oorspronkelijke tekst komt uit het *Boek der Oden*, hoofdstuk *Guo Feng* (國風): *Wei Feng* (魏風): *Yuan You Tao* (園有桃): passage 1.

ze om te hertrouwen en bleef ze tot het einde van haar leven alleen. In de *Lienüzhuan* staat dat Tao Ying door de verheven persoon geprezen werd met de woorden “rein, toewijgend en nadenkend”.⁵⁰ Er werd dus een hoge waarde toegekend aan Tao Yings gedachten en gedrag.

3.1.2. Extreme handelingen onder dreiging

Het was niet altijd zo gemakkelijk om de aanbidders af te wijzen of om de aanbeveling van de familie te weigeren. Soms kunnen weduwen in een zeer moeilijke situatie terecht komen, waardoor zij niets anders meer kunnen doen dan extreme handelingen verrichten om zich eruit te bevrijden. Zo’n situatie wordt ook wel een moreel dilemma genoemd. Volgens Hursthouse is er sprake van een moreel dilemma als “beide x-of y-optie verkeerd zijn, maar men beslist een van de twee moet kiezen”.⁵¹ Of, zoals Gamlund schrijft, als iemand “beide opties uit moet voeren, terwijl beide onuitvoerbaar zijn”.⁵² Voor sommige weduwen kan een eventueel nieuw huwelijk zo’n dilemma betekenen. In het boek *Lienüzhuan* komen drie van dergelijke weduwen voor: Bo Ying van de koning Ping van de staat Chu (4.9), de weduwe Gao Xing van de staat Liang (4.14) en de filiale weduwe van de staat Chen (4.15). In deze sectie zullen deze drie weduwen besproken worden.

(1) Bo Ying van de koning Ping van de staat Chu (r. 528 – 516 v.C.) leefde in een koninklijke familie en was volgens het verhaal al lang weduwe geworden. Tijdens de regeerperiode van haar zoon werd de staat Chu aangevallen. Samen met veel vrouwen van het paleis van de staat Chu werd zij gevangengenomen door de koning van de staat Wu. Deze koning eiste alle vrouwen uit het paleis van Chu om de beurt op. Bo Ying wilde zich niet overgeven en probeerde de koning van de staat Wu te overtuigen met een hele voordracht van morele principes. Als eerste had Bo Ying de verbinding

⁵⁰ Kinney, 2014, p. 82.

⁵¹ Hursthouse, 1999, p. 44.

⁵² Gamlund, 2011, p. 116.

gelegd tussen de koning van de staat Wu en zijn staat. “Als de Zoon des Hemels⁵³ de regels negeert, zal de wereld een wanorde worden. Als de leenheren het wettelijk voorschrift negeren, zullen hun staten in gevaar gebracht worden.”⁵⁴ Daarna zei ze: “Als de juiste omgangsvormen tussen de mannen en de vrouwen gebrekkig zijn, wordt de staat bedreigd door chaos en ondergang.”⁵⁵ Hiermee benadrukte ze dat de koning van de staat Wu de ritën zou veronachtzamen en dat hij niet meer recht zou hebben op het Hemels Mandaat indien hij bleef aandringen. Als laatste maakte Bo Ying duidelijk dat de koning hen beiden te schande zou maken als hij zo doorging. Voordat zij met haar voordracht begon, had Bo Ying al een mes gegrepen om zichzelf te beschermen tegen de koning. Zij dreigde de koning met de dood om hem af te weren. Met deze extreme handeling wilde zij de koning laten zien hoe stevig zij in haar schoenen stond. Zij zei: “... ik heb gehoord dat het in leven blijven met eerverlies minder waardig is dan het doodgaan met gloriëdaad. Als u (door mij) van uw voorbeeldige omgangsvormen afstapt, zal u niet meer in staat zijn om een staat te regeren. Als ik me inlaat met deze verdorvenheid, zal ik de naam van mens onwaardig zijn. Deze ene daad onteert ons beiden. Om die reden zal ik de dood omarmen om onze zedelijkheid te beschermen en durf ik niet uw bevel op te volgen.”⁵⁶

Misschien leek de koning van de staat Wu in de ogen van Bo Ying iemand die niet gemakkelijk overtuigd kon worden (hoewel Bo Ying met grote overtuiging dit doel probeerde te bereiken), vandaar, ze greep een mes in haar handen om zich op een zelfmoord voor te bereiden. Dat de koning haar wilde bezitten, was de x-optie waaraan ze niet wilde toegeven en die te schandelijk vond. Bo Ying wilde zich aan de juiste ritën houden en hoopte dat de koning hun zedelijkheid zou respecteren, zodat hij haar vrij kon laten. Dit was volgens haar de y-optie. Het was echter onduidelijk hoe groot de kans was dat de koning overtuigd werd. Bo Ying vreesde niet voor de dood. Zij was alleen bang dat de juiste ritën niet uitgevoerd konden worden en ze

⁵³ Iemand die de Zoon des Hemels (天子 *tiān zǐ*) is heeft het Hemels Mandaat en heerst over “al onder de hemel” (oftewel de wereld, 天下 *tiān xià*). Men gelooft dat deze persoon, de ideale heerser, door de Hemel gekozen wordt omdat hij deugdzaam is, vandaar wordt hij ook als het morele voorbeeld van de “al onder de hemel” beschouwd. (ter Haar, 2009, p. 15; van der Leeuw, 1994, p. 51 en p. 119)

⁵⁴ Kinney, 2014, p. 76.

⁵⁵ Ibid, p. 77.

⁵⁶ Ibid.

beiden hun zedelijkheid hierdoor zouden verliezen. In haar ogen was het leven veel minder belangrijk dan het volgen van de juiste rituelen, met andere woorden, volgens haar moest ze de zedelijkheid eerbiedigen. Zelfmoord plegen leek haar de enige alternatief om uit het dilemma te komen. Gelukkig werd de koning van de staat Wu tenslotte met succes overgehaald. Hij had haar niet meer gedwongen en ging bij haar weg.

Hoe Bo Ying dacht en de manier hoe zij de koning van de staat Wu had overtuigd, werd door de verheven persoon hoog gewaardeerd met woorden als “moedig, wijs en toegewijd”.⁵⁷ Haar overtuiging leek een waarschuwing te zijn voor de keizer Cheng van Westelijke Han-dynastie, dat ongeordende relaties tussen mannen en vrouwen grote gevaren kon betekenen voor een staat, en dat de keizer moest oppassen in zijn omgang met de keizerin en concubines.

(2) De weduwe Gao Xing van de staat Liang stond onder de Liang mensen bekend met haar inner- en uiterlijke schoonheid.⁵⁸ De koning van de staat Liang had van haar schoonheid gehoord en deed vervolgens een huwelijksaanzoek. Gao Xing wilde echter trouw blijven aan haar dode echtgenoot en probeerde de koning af te wijzen. “Ik heb gehoord dat een getrouwde vrouw nooit haar gedachte mag veranderen als ze eenmaal getrouwd is. Op deze manier houdt ze zich aan de principes van kuisheid en trouw... Welnu, ik ben mijn echtgenoot niet gevolgd en kies voor doorleven, hier is eigenlijk al sprake van ontrouw. Als ik alleen naar de rijkdom kijk en hierdoor de armoede vergeet, dan is er van sprake van onreinheid. Als ik me ontdoe van de rechtvaardigheid en op voordeel jaag, zal ik niet meer in staat zijn om verder te leven.”⁵⁹ Naar haar opvatting was ze nog steeds de echtgenote van haar overleden echtgenoot. Zij mocht gewoonweg niet van gedachten veranderen en met een tweede man trouwen. “Ik zou hem eigenlijk in zijn graf moeten volgen, maar aangezien ik zijn jong kind nog groot moet brengen, kan ik mijn wens niet

⁵⁷ Kinney, 2014, p. 77.

⁵⁸ Over de weduwe Gao Xing van de staat Liang is verder niets te vinden. Zij lijkt een door Liu Xiang verzonden personage te zijn.

⁵⁹ Kinney, 2014, p. 83.

waarmaken.”⁶⁰ Dit was volgens haar de verplichting die zij had als moeder en echtgenote. In haar ogen was het verzorgen en onderhouden van de vooroudercultus van de echtgenoot de enige betekenis om verder te leven. Als ze verder zou leven wegens de zorg voor haar kind, en na een tijdje zou hertrouwen (met een andere man), zou dit als onrechtvaardigheid en het verlies van kuisheid en trouw beschouwd worden. Volgens haar opvatting moest zij al haar verplichtingen als moeder en echtgenote ten uitvoer brengen en het huwelijksaanzoek van de koning van de staat Liang afwijzen.

Het feit dat Gao Xing een mooie vrouw was, zorgde ervoor dat de koning haar ten huwelijk vroeg. Het hertrouwen was dus de x-optie waaraan ze geen gehoor wilde geven. De wens dat zij alleenstaand wilde blijven was de y-optie en bleek onuitvoerbaar te zijn volgens de sterke wil van de koning. Hij zou haar blijven aanbidden indien ze schoon en mooi was. Als Gao Xing hem af wilde wijzen, zou dat niet gemakkelijk gaan. Zij was verstrikt in een dilemma. Om die reden sneed ze haar neus af en zei: “U, mijn majesteit, aanbidt mij wegens mijn schoonheid. Welnu, met wat over is gebleven na mijn lijfstraf, kan ik eindelijk eruit verlost worden.”⁶¹ In het verhaal had Gao Xing de koning niet eens bedreigd. Zij had onmiddellijk tot een extreme actie besloten waardoor het gevolg meteen onomkeerbaar werd. Toch had Gao Xing, anders dan de andere weduwen in het boek *Lienüzhuan* die met een moreel dilemma geconfronteerd werden, niet voor de zelfmoord gekozen. Dit kwam doordat zij een jong kind had waarvoor zij nog moest zorgen. Zij koos daarom voor de zelfverminking om zich lelijk te maken, maar leefde wel verder omdat zij nog een onvoltooide verplichting had. Na de zelfverminking had de koning duidelijk begrepen hoe stevig de weduwe Gao Xing in haar schoenen stond. Hoewel zij haar mooie uiterlijk hierdoor verloor, was het in haar ogen toch wel waard om zich te verminken. De verheven persoon had haar gedachten en gedrag op hoge prijs gesteld, volgens het verhaal, als “standvastig in rituele principes en toegewijd jegens haar echtgenoot”

⁶⁰ Kinney, 2014, p. 83.

⁶¹ Ibid.

beoordeeld.⁶² Ook haar naam Gao Xing is een bewijs van waardering. Het betekent letterlijk “verheven gedragingen” (高行 *gāo xíng*) en was in het verhaal door de koning van de staat Wu toegekend aan deze weduwe.

(3) In het verhaal “De filiale weduwe van de staat Chen” probeerde de hoofdfiguur ook een extreme handeling uit te voeren.⁶³ Nadat haar echtgenoot als soldaat tijdens een oorlog gesneuveld was, wilden haar eigen ouders haar opnieuw uithuwen aan een andere man. Haar ouders beklagden haar omdat zij op jonge leeftijd weduwe was geworden. Met deze raad probeerden haar ouders de filiale weduwe de garantie van een gelukkig leven te verschaffen, terwijl deze keuze een moreel dilemma vormde voor de filiale weduwe.

Voor de filiale weduwe betekende de x-optie dat zij onbetrouwbaar werd: als ze aan haar ouders gehoorzaamde en hun advies accepteerde, moest ze haar schoonmoeder verlaten en de belofte aan haar overleden echtgenoot verbreken. Voordat haar echtgenoot het leger inging, had zij hem beloofd dat zij zijn moeder zou verzorgen als hij niet meer terug zou komen. In haar ogen moesten getrouwde vrouwen aan hun echtgenoten gehoorzamen. “Als ik mijn verplichting aan de kant schuif, dan ben ik ontrouw. Als ik niet aan de verwachtingen van mijn dode echtgenoot voldoe, dan ben ik onrechtvaardig. Dat zijn de dingen die je niet moet doen...”⁶⁴ Volgens haar zienswijze moest de echtgenote de plichten van haar echtgenoot weten te verlichten. Zelfs als de echtgenoot er niet meer was, moest de echtgenote zijn plichten weten over te nemen. “Als iemands echtgenote moet ik voor zijn ouders zorgen... Welnu, u vraagt mij mijn schoonmoeder te verlaten en haar niet meer te verzorgen, dit maakt mijn overleden echtgenoot ondeugdzaam en mij niet filiaal.”⁶⁵ Zij zag de plichten van haar echtgenoot als eigen plichten. De y-optie bestond in haar ogen haar eigen ouders teleur te stellen: als ze haar schoonmoeder niet wilde verlaten en haar belofte aan haar overleden echtgenoot niet wilde verbreken, moest ze ongehoorzaam zijn jegens haar ouders. Op deze manier toonde zij geen

⁶² Kinney, 2014, p. 83.

⁶³ Over de filiale weduwe van de staat Chen is verder niets te vinden. Zij lijkt een door Liu Xiang verzonden personage te zijn.

⁶⁴ Kinney, 2014, p. 84.

⁶⁵ Ibid, p. 85.

filiale piëteit aan haar eigen ouders, wat fundamenteel was (en is) in het Confucianistische gedachtegoed.⁶⁶ Geen van beide waren volgens haar goede keuzes, terwijl ze toch een beslissing moest nemen. Ongeacht wat zij deed, zou ze in een situatie belanden waar ze als onrechtvaardig en onbetrouwbaar beschouwd zou worden. “De mens sterft liever eerbiedig dan dat hij doorleeft zonder enige morele waarde.”⁶⁷ In haar ogen was het leven veel minder gewichtig dan het behouden van morele principes. Zij kon alles - zelfs haar leven - opgeven, als de juiste ritens maar gehanteerd zouden worden.

Daarom koos zij ervoor om zelfmoord te plegen en uit het dilemma te geraken. Op deze manier hoefde zij voor de beide kanten niet meer onrechtvaardig te zijn. Er staat in het verhaal dat haar ouders bang waren geworden voor het voornemen van hun dochter om zelfmoord te plegen, en haar hierna meteen tegengehouden hadden. Hierna durfden haar ouders nooit meer te spreken over een nieuw huwelijk. De filiale weduwe van de staat Chen steunde haar schoonmoeder op haar oude dag totdat de schoonmoeder overleed. De verheven persoon had haar op het hoogste niveau gecompimenteerd: “De filiale weduwe had de Weg van vrouwen volledig voltooid.”⁶⁸

3.2. Doorleven volgens de ritens na de dood van hun echtgenoot

In het boek *Lienüzhuan* zijn er vier weduwen die voor het doorleven gekozen hadden en nooit met een huwelijksaanzoek te maken hadden. Ze brachten de rest van hun leven door volgens de ritens en de Weg van de vrouwen. Deze vier weduwen zijn: de schoondochter van mevrouw Ding Jiang van de staat Wei (1.7), Bo Ji van de hertog Gong van de staat Song (4.2) en de twee volgzame vrouwen van de familie Wei (4.12).

⁶⁶ van der Leeuw, 1994, p. 107.

⁶⁷ Kinney, 2014, p. 85.

⁶⁸ Ibid.

(1) Over de schoondochter van mevrouw Ding Jiang van de staat Wei is weinig bekend aangezien zij niet de hoofdfiguur van het verhaal is.⁶⁹ Er staat dat haar echtgenoot (dus de zoon van mevrouw Ding Jiang) overleden was vlak nadat ze met elkaar getrouwd waren. De schoondochter was daarom kinderloos weduwe geworden en hield zich hierna aan de riten van een driejarige rouwperiode. Binnen deze periode werd de schoondochter als de weduwe van de overleden man gezien en behandeld. De schoondochter zag zichzelf ook als de weduwe van hem, anders zou ze zich nooit aan de riten van het rouwen hebben gehouden. Dit betekent dat de huwelijksrelatie tussen hen nog niet gebroken was in die periode, hoewel de man er al niet meer was. Na de rouwperiode had mevrouw Ding Jiang besloten om haar schoondochter terug te sturen naar haar eigen familie. Zij had haar schoondochter persoonlijk naar de voorstad gebracht en toonde verdriet over haar vertrek. Op dat moment drong het pas door dat de schoondochter geen band meer had met de familie van haar overleden echtgenoot. Vandaar de hoop van mevrouw Ding Jiang: “(hopelijk kun u) uw overleden echtgenoot missen en dit verdriet opbergen in uw [gedachten]”.⁷⁰ Dat mevrouw Ding Jiang haar schoondochter toestemde om terug te keren werd door de verheven persoon beschouwd als “uitstijgen boven haar verplichtingen, en zij behandelt haar [schoondochter] buitengewoon goed”.⁷¹ Mevrouw Ding Jiang werd geprezen als een “liefhebbende schoonmoeder”.⁷² Hieruit is te concluderen dat men normaal gesproken hun schoondochters niet zou laten vertrekken wanneer de zonen overleden zijn. Dat mevrouw Ding Jiang haar schoondochter wel liet vertrekken, getuigt van een zeer liefdevol gedrag. Het lijkt een indicatie te zijn dat weduwen niet zelf mochten beslissen waarheen ze wilden gaan nadat hun echtgenoten overleden waren. Alleen als de familie van de overleden man toestemming gaf, mocht een weduwe zijn familie verlaten.

(2) Nadat Bo Ji een weduwe was geworden, had ze zich altijd volgens de juiste omgangsvormen gedragen. Zij hield zo sterk vast aan de juiste omgangsvormen, dat

⁶⁹ Mevrouw Ding Jiang, de hoofdfiguur van het verhaal, was de echtgenote van de hertog Ding van de staat Wei, die regeerde tussen 588 en 577 v.C..

⁷⁰ Kinney, 2014, p. 9.

⁷¹ Ibid.

⁷² Ibid.

het uiteindelijk toch haar dood werd. Een van de belangrijke normen die ze hanteerde, was dat ze “nooit het huis in de avond mocht verlaten tenzij ze samen was met haar gouvernante”.⁷³ Dit was volgens haar “het juiste gedrag van een getrouwde vrouw”.⁷⁴ Wanneer het huis door een ongeluk in brand stond, weigerde zij het huis te verlaten bij afwezigheid van haar gouvernante. Bo Ji had goed begrepen dat de dood op haar zou wachten als zij hiermee doorging. Zij zei: “... de principes overtreden en doorleven is minder eervol dan zich aan de principes te houden en dood te gaan.” Volgens haar opvatting was het leven veel minder belangrijk dan het hanteren van de juiste rituelen. Als zij wegens haar levenswijze zich verkeerd zou moeten gedragen, dan wilde ze liever doodgaan. Door haar volharding om de juiste gedragsregels in acht te nemen, stierf ze in het brandende huis. Dit was in haar ogen de onberispelijke keuze. Op het einde van het verhaal staat dat Bo Ji’s geschiedenis ook beschreven is in het boek *Lente- en Herfstannalen* en dat Bo Ji in dat boek wijs werd gevonden.⁷⁵ “[Volgens de *Lente- en Herfstannalen*] moeten vrouwen hun kuisheid als de richtlijn voor hun omgangsvormen beschouwen. Bo Ji had de principes van de Weg van de vrouwen volledig gevolgd”⁷⁶ Met behulp van dit gezaghebbende boek kan men zeker vaststellen dat Bo Ji’s gedrag buitengewoon gewaardeerd werd door de samensteller van het Boek.

(3) In het verhaal “De twee volgzame vrouwen van de familie Wei” zijn er twee weduwen beschreven.⁷⁷ Ze zijn de officiële echtgenote (hoofdvrouw) en de concubine (bijvrouw) van een en dezelfde man.⁷⁸ In het verhaal had de hoofdvrouw helaas geen zonen om de vooroudercultus te onderhouden, wat als zeer belangrijk gezien werd in een traditionele patriarchale samenleving. De bijvrouw had echter wel

⁷³ Kinney, 2014, p. 69.

⁷⁴ Ibid.

⁷⁵ Over het boek *Lente- en Herfstannalen* (春秋 *chūnqiū*) zie voetnoot 9.

⁷⁶ Kinney, 2014, p. 69.

⁷⁷ Over de twee volgzame weduwen van de familie Wei is verder niets te vinden. In het boek wordt er echter wel verteld dat het verhaal zich afspeelde in het begin van de Qin-dynastie, namelijk 221 v.C. en dat de Wei familie verwant was met de koninklijke familie Wei.

⁷⁸ In het traditionele China was er het sprake van veelwifverij. Mannen mochten volgens de wet slechts één officiële echtgenote ofwel hoofdvrouw (正妻 *zhèngqī*) hebben en verscheidene concubines ofwel bijvrouwen (妾 *qiè*) hebben. Bijvrouwen zijn altijd ondergeschikt aan de hoofdvrouw en hebben een lagere status dan de hoofdvrouw, aangezien een man slechts één officiële echtgenote heeft.

een zoon die de bloedlijn voortzette. Zij werd hierdoor redelijk gerespecteerd binnen de familie. Toen hun echtgenoot overleden was, werd de zoon van de bijvrouw de opvolger van zijn vader. Hij werd de meester (het hoofd) van de hele familie en erfde de reputatie en het bezit van zijn vader.⁷⁹ De bijvrouw werd toen door de vervulling van haar zoons positie hoger geacht in de familie (母以子貴 *mǔ yǐ zǐ guì*).

Onder deze omstandigheden werd de hoofdvrouw onrustig. “Ik heb het gehoord dat de moeder van het hoofd van een familie, in tegenstelling tot een concubine, niet voor anderen zou moeten zorgen. Welnu, ik heb geen zoon, ik ben [eigenlijk] volgens de ritens iemand die weggestuurd zou moeten worden. Het is al een genade dat ik [hier] mocht blijven en mijn plichten aan mijn overleden echtgenoot geheel kon nakomen (d.w.z. om de overledene rouwen). Welnu, ik schaam me enorm over de voorgaande gedragsregels (d.w.z. dat de bijvrouw de hoofdvrouw diende) die u heeft gehanteerd, wat ik u als ongelegen heb gemaakt. Ik zou graag in een ander huis wonen. We kunnen elkaar dan om de zoveel tijd zien. Dit vind ik meer gepast [in onze situatie].”⁸⁰ De hoofdvrouw dacht dat men (in plaats van haar) de bijvrouw moest gaan respecteren, aangezien de bijvrouw de biologische moeder van de meester was. Dat men haar veel meer (dan de bijvrouw) respecteerte, ging volgens haar ideeën tegen de ritens in. Zij was bang dat ze als “de ritens niet kennend” beschouwd werd.⁸¹ Daarom wilde ze de familie verlaten en de ruimte maken voor de bijvrouw.

De bijvrouw was daarmee volkomen niet eens. “Ik heb het gehoord dat onderdanen hun meesters dienen zonder enige minachting en dat filiale zonen hun ouders dienen met volle hart. Hoe durf ik mijn morele principes te veranderen in verband met een kleine verhoging van mijn status? Het is zeker mijn taak om u te dienen en te verzorgen.”⁸² In de ogen van de bijvrouw was haar relatie tot de hoofdvrouw net zoals die van een onderdaan en zijn heerser of van een zoon en zijn ouder. Volgens haar zou ze, net als onderdanen en zonen, loyaal en filiaal moeten zijn

⁷⁹ ter Haar, 2009, p. 86.

⁸⁰ Kinney, 2014, p. 80.

⁸¹ *Ibid.*, p. 81.

⁸² *Ibid.*

tegenover de hoofdvrouw.⁸³ “Een concubine dient [de hoofdvrouw] eerbiedig te verzorgen...”, aldus de bijvrouw.⁸⁴ Zij wilde zich houden aan “de rituelen die gelden tussen meester en ondergeschikte en de rituelen die overgebleven zijn van de voorouders”, wat volgens haar “de Weg van de onderdanige” was.⁸⁵ Dit waren juist de geaccepteerde rituelen in haar ogen.

De bijvrouw hield zich aan haar lagere positie als een concubine en weigerde de hoofdvrouw te vervangen. Ze zou, naar haar mening, nooit vergeten wie ze vroeger was en zou de hoofdvrouw nooit slecht behandelen, al had zij een hogere status gekregen. Ook probeerde zij haar gedachten duidelijk te maken door zich voor te nemen om zelfmoord te plegen. Het was haar natuurlijk niet gelukt om zelfmoord te plegen, maar dit vormde wel een dreiging voor de hoofdvrouw. De hoofdvrouw was door haar extreme actie bang geworden en uiteindelijk overgehaald. Het is erg opvallend dat de beide weduwen zich meer hechtten aan de juiste rituelen dan aan hun eigen voordelen. Voor hen beiden betekenden de welgesteldheid en het leven veel minder dan het in acht nemen van de juiste rituelen. Aan het einde van het verhaal had de verheven persoon hen ook als “verheven personen” genoemd. Dit geeft dus aan dat hun gedachten, gedragingen en eigenschappen zeer gewaardeerd waren.

Aan de analyses in dit hoofdstuk zijn er vijf conclusies te trekken. (1) Geen van de (tot nu toe) genoemde weduwen is voor de tweede keer getrouwd. Dat een weduwe niet wil hertrouwen, wordt (bijna) altijd geroemd met het woord ‘rein’ of ‘toegewijd’. Hierop is de filiale weduwe van de staat Chen een uitzondering, die niet geprezen is met deze twee woorden. Als een voorbeeldigste weduwe wordt ze op een hoger niveau geroemd omdat zij haar plichten als een getrouwde vrouw in de hoogste mate heeft volgebracht. (2) Volgens deze weduwen is niets zwaarder dan het in acht nemen van de juiste rituelen en morele principes, zelfs het leven is minder belangrijk. (3) De hoog gewaardeerde gedachten en gedragingen van de genoemde weduwen worden

⁸³ Filiale eigenschappen zijn niet alleen gebruikelijk voor ouderen, maar ook voor heersers. Een volledig uitleg van de filiale piëteit (孝 *xào*) is te vinden in het *Boek van de kinderlijke gehoorzaamheid* (孝經 *Xiaojing*): *het begin en de basisprincipes* (開宗明義 *kai zong ming yi*). Zie vertaling van Makra, 1961, p. 3.

⁸⁴ Kinney, 2014, p. 81.

⁸⁵ Ibid.

eigenlijk gezien als een soort moraliteit. Deze moraliteit staat gelijk met de Weg van de vrouwen. Met andere woorden, vrouwen die de Weg van de vrouwen willen volgen, moeten deze soort zedelijkheid kennen en hebben. (4) Volgens Holmgrens onderzoek hadden weduwen in de Han-dynastie meestal twee keuzes na de dood van hun echtgenoot, namelijk hertrouwen of terugkeren naar de familie waaruit zij afkomstig was.⁸⁶ In het boek *Lienüzhuan* is er slechts één weduwe die teruggekeerd is naar haar eigen familie (die niet eens een hoofdpersoon van het verhaal is), verder is niemand hertrouwd. Betekent dit dat zulke situaties niet vaak voorkwamen in de Han-dynastie, of dat de samensteller Liu Xiang zulke verhalen liever niet wilde noemen in het boek? Op basis van de voorgaande academische onderzoeken blijkt er een neiging te zijn tot het laatstgenoemde. (5) Nadat de echtgenoot overleden is, lijkt de band tussen man en vrouw voort te bestaan. De weduwe van deze overleden man hoort dan nog steeds bij hem en zijn familie en moet gehoorzamen aan haar schoonouders (of andere familieleden met veel macht). Dit is ook bevestigd in het onderzoek van Judd.⁸⁷

⁸⁶ Holmgren, 1985, p. 5.

⁸⁷ Volgens Judd zijn getrouwde dochters in een patriarchale samenleving net als het water dat uitgegoten wordt: zij behoren niet meer tot de familie van herkomst. Vanaf het moment dat zij getrouwd zijn, behoren zij tot de familie van de echtgenoot. Het is vanzelfsprekend dat zij verder met de familie van de echtgenoot hun leven doorbrengen. Zelfs na de dood worden zij door de nakomelingen van de familie van de echtgenoot geofferd en geëerd, want de voorouderverering kan alleen door mannen worden uitgevoerd. Met andere woorden, nadat vrouwen getrouwd zijn, zijn ze geen lid meer van haar eigen familie en behoren ze voor altijd tot de familie van haar echtgenoot (Judd, 1989, p. 525).

4. Weduwen van wie de man nog leeft

Een onbestorven weduwe is een vrouw “die door een lange afwezigheid van de echtgenoot gescheiden is”.⁸⁸ Zij is dan een getrouwde vrouw die niet door de dood van haar echtgenoot tot de staat van weduwe is gebracht, maar door de langdurige afwezigheid van haar man als weduwe is achtergelaten. In het Mandarijn Chinees wordt dit 守活寡 *shǒuhuógǔǎ* genoemd.⁸⁹ De term geldt niet alleen voor getrouwde vrouwen die langdurig niet bij hun echtgenoot zijn, maar ook voor getrouwde vrouwen die niet intiem zijn met hun man. In beide gevallen heeft de vrouw alleen een titel als ‘iemand's echtgenote’ en brengt ze de dag eigenlijk door zonder een echte echtgenoot. In de Chinese cultuur staat de onbestorven weduwe voor een ongelukkig huwelijk.⁹⁰ In het boek *Lienüzhuan* zijn er twee onbestorven weduwen: de echtgenote van de man van de staat Cai (4.4) en de echtgenote van de hertog Zhuang van de staat Li (4.5). In dit hoofdstuk zullen zij besproken worden.

4.1. Langdurige afwezigheid

In het verhaal “de echtgenote van de man van de staat Cai” is te lezen dat de vrouw een zieke man had.⁹¹ Hoewel de man fysiek aanwezig was, kon hij de plichten van de echtgenoot niet nakomen. Hij lag in bed met als gevolg dat zijn vrouw in haar eentje voor hem en het huishouden moest zorgen. Wanneer haar eigen moeder haar vroeg om haar zieke echtgenoot te verlaten en met iemand anders te gaan trouwen, zei ze: “Het ongeluk van een man is eigenlijk ook het ongeluk van zijn vrouw.”⁹² In haar opvatting vormde het echtpaar een eenheid. Volgens haar droeg een echtgenote de lasten mee die op de echtgenoots schouders vielen. “Volgens de Weg van de vrouwen mogen vrouwen slechts één keer trouwen en niet meer van gedachte veranderen tot

⁸⁸ Definitie volgens de Dikke Van Dale woordenboek.

⁸⁹ Definitie volgens het Hedendaags Chinees Woordenboek (现代汉语词典 *Xiàndài Hànyǔ Cídiǎn*)

⁹⁰ Een voorbeeld is te lezen in een van de Vier Klassieke Romans *De droom van de rode kamer* van Cao: “Je zult vast een goede familie en een goede echtgenoot kunnen vinden in de toekomst, zeker niet zoals ik, een onbestorven weduwe worden ...” (p. 1176). Dit geeft aan dat een onbestorven weduwe niet tevreden is met haar echtgenoot en het huwelijk.

⁹¹ Over de echtgenote van de man van de staat Cai is verder niets te vinden. Zij lijkt een door Liu Xiang verzonden personage te zijn.

⁹² Kinney, 2014, p. 71.

het einde van hun leven.”⁹³ Ongeacht wat er zou gebeuren, zou deze weduwe bij haar zieke echtgenoot blijven. Dit is vergelijkbaar met de westerse trouwgelofte en de Chinese uitdrukking ‘samen het zoete en het bittere proeven’ (同甘共苦 *tóng gān gòng kǔ*). Op het einde van het verhaal werd ze door de verheven persoon geprezen met de woorden “rein” en “toegewijd”.

Afgezien van de hiervoor genoemde opvatting was deze vrouw zich ook nog bewust van een andere gedachte: “Hij heeft geen grote fouten begaan, ook heeft hij mij niet weggestuurd, hoe kan ik hem dan verlaten?”⁹⁴ Volgens haar mocht een vrouw alleen haar echtgenoot verlaten als haar echtgenoot enorme fouten had begaan of als ze weggestuurd werd door haar echtgenoot. In alle andere gevallen mochten vrouwen niet simpelweg vertrekken. In het boek *Chinese huwelijksgeschiedenis* (中國婚姻史 *zhōngguó hūnyīnshǐ*) van Chen Guyuan worden de zeven situaties geciteerd waarin een vrouw weggestuurd mocht worden (七出 *qī chū*) uit het *Boek der Riten van de Oudere Dai*, namelijk, wanneer de vrouw (1) niet gehoorzaam was aan de ouders, (2) geen zoon had, (3) wellustig was, (4) jaloers was, (5) ernstige ziektes had, (6) over de familie roddelde en (7) voorwerpen stal.⁹⁵ De man had het recht om van zijn vrouw te scheiden en haar weg te sturen, als er te minstens een van de zeven situaties zich voordeed. In het algemeen gesproken hadden vrouwen geen recht om van de echtgenoot te scheiden, tenzij hij verschrikkelijke misdaden had begaan.⁹⁶ De auteur van het *Boek der Riten van de Oudere Dai*, Dai De, was net zoals Liu Xiang een hoge ambtenaar tijdens de regeerperiode van de keizer Yuan in de Han-dynastie. Aangezien Dai De en Liu Xiang in dezelfde periode leefden, kan het een indicatie zijn dat het idee van *qī chū* aanbevolen werd in die tijd. Dat de man zijn vrouw in verschillende situaties mocht wegsturen, terwijl de vrouw niet zomaar haar man mocht verlaten, toont aan dat mannen een hogere positie en veel meer macht hadden binnen het huwelijk in die tijd.

⁹³ Kinney, 2014, p. 71.

⁹⁴ Ibid.

⁹⁵ Chen, 2014, p. 182.

⁹⁶ Ibid.

4.2. Geen goede relatie tussen man en vrouw

Uit het verhaal “De echtgenote van de hertog Zhuang van de staat Li (11^e eeuw v.C.)” blijkt overduidelijk dat de vrouw geen gelukkig huwelijk had: “... zij hadden niets gemeen en... er waren grote verschillen in hun normen en waarden ... nooit werd ze gezien door haar echtgenoot en zij was diep teleurgesteld.”⁹⁷ Dit is het typische leven van een onbestorven weduwe. Wettelijk waren ze niet gescheiden, maar door gebrek aan communicatie was het echtpaar uit elkaar gegroeid. Er was daarom geen sprake van een goede relatie tussen man en vrouw. Tegenwoordig is het gebruikelijk dat het echtpaar dan beslist om te scheiden. Echter, wanneer de vrouw geadviseerd werd om haar echtgenoot te verlaten, zei ze: “Volgens de Weg van de vrouwen mag een vrouw slechts één keer trouwen en nooit meer van gedachten veranderen... hoe kan ik afwijken van de Weg van de vrouwen als hij mij afwijst?”⁹⁸ Ondanks het feit dat zij ongelukkig en ontevreden was met haar huwelijk, wilde de vrouw de huwelijksrelatie niet beëindigen en zich toch aan de morele principes van de Weg van de vrouwen houden. Zij wilde liever de juiste omgangsvormen hanteren en eronder lijden dan afwijken van de goede weg en aan een volkomen nieuw leven beginnen. Hierin is het concept van *qī chū* weer terug te zien, namelijk, zij ‘kon’ hem niet verlaten en had daartoe ook geen reden. Ook haar gedachten en gedrag werden als “reinheid en toewijding” beschouwd door de verheven persoon.

Uit beide verhalen van de genoemde onbestorven weduwen zijn drie conclusies te trekken: (1) Het idee van 壹與之齊 終身不改 *yī yù zhī qí zhōng shēn bù gǎi* (dat vrouwen slechts één keer in hun leven mochten trouwen en nooit met een tweede man zouden trouwen) is vaak te horen.⁹⁹ Dit wordt gelijkgesteld met de kuisheid van vrouwen. (2) Geen van de onbestorven weduwen wilde hun echtgenoot verlaten. Dit heeft, naar mijn mening, te maken met zowel het concept van *qī chū* als het idee dat vrouwen slechts één keer in hun leven mogen trouwen. Deze twee concepten worden

⁹⁷ Kinney, 2014, pp. 71-72. Over de echtgenote van de hertog Zhuang van de staat Li is verder niets te vinden. Zij lijkt een door Liu Xiang verzonnen personage te zijn.

⁹⁸ Ibid, p. 72.

⁹⁹ Dit concept is te lezen in het *Boek der Riten* (禮記 *Liji*), hoofdstuk Jiao Te Xing (郊特性). Zie boek 禮記 *Liji*, versie van *Zhongguo Chuantong Wenhua Duben*, 1995, p. 188.

niet alleen als het Confucianistische gedachtegoed beschouwd, maar ook als de morele principes, oftewel, de Weg van de vrouwen, die gevolgd moesten worden door de getrouwde vrouwen. Als een onbestorven weduwe haar echtgenoot zomaar verlaat, dan wijkt ze af van de Weg van de vrouwen en wordt ze waarschijnlijk als onrein gezien. (3) In het boek wordt er aangeduid dat getrouwde vrouwen wegens hun toewijding hun echtgenoot niet willen verlaten, zelfs als de echtgenoten hun verantwoordelijkheden niet kunnen vervullen. Naar mijn mening is het woord ‘toewijding’ een mooie formulering voor ‘beperking’. Dat de onbestorven weduwen in de hierboven genoemde verhalen zich beperken en begrenzen, werd in het boek *Lienüzhuan* als voorbeeldig gezien.

5. Conclusie

Normen en waarden krijgt men niet van nature mee. Ze worden bijgebracht in de maatschappij door bijvoorbeeld de opvoeding van de ouders of het onderwijs van de scholen. Voor de mensen van het oude China was *Lienüzhuan* dus een boek waarin verteld werd wat de juiste normen en waarden van en over vrouwen zijn, hoewel het in eerste instantie slechts bedoeld was als een waarschuwing voor de Han keizer. Aangezien er nauwelijks iets te vinden is over de gedragslijn van de weduwen, ben ik in dit werkstuk uitgegaan van de morele principes die weduwen, volgens de samensteller Liu Xiang, zouden moeten hanteren. Ik houd mij bezig met de onderzoeksvraag welke normen en waarden er voorgeschreven waren voor de weduwen in het boek *Lienüzhuan*. Door deze vraag te beantwoorden probeer ik de lacune in dit academische gebied op te vullen. Ik geef eerst antwoord op de twee deelvragen van mijn onderzoek, namelijk welk gedrag er van weduwen verwacht werd en hoe ze zich in de verhalen identificeerden, en daarna pas geef ik mijn antwoord op de hoofdvraag.

Uit het boek *Lienüzhuan* is te zien dat Liu Xiang veel verwachtingen had van de vrouwen van zijn tijd. Een fundamenteel concept was de “Drie manieren van volgzzaamheid”, dat bepaalt dat vrouwen altijd hun vader, echtgenoot of zoon zouden moeten volgen, aan hen zouden moeten gehoorzamen en van hen zouden moeten afhangen. Dit gold ook voor de weduwen en symboliseerde de lagere waardering van de weduwen van zichzelf : zij beschouwden de mannen namelijk als de belangrijkste groep en zichzelf als minder belangrijk. Zowel de reguliere als de onbestorven weduwen in het boek dachten minder over eigen verlangen en genot en beperkten zich tot de geringste mate van geluk. Wanneer we over een weduwe van destijds (volgens de *Lienüzhuan*) spreken, was zij degene die zich voor altijd om haar echtgenoot bekommerde, niet alleen vóór maar ook na zijn dood. Het bleek dus dat hun huwelijksband, in ieder geval tot haar dood, voort zou duren. In deze huwelijksband was de vrouw echter niet gelijkgesteld aan de man. Als iemands vrouw behoorde een weduwe bij haar echtgenoot, zelfs na zijn dood, en bleef voortdurend zijn nagebleven

vrouw. Het had er veel van weg dat mannen hun meesters waren en dat zij, de weduwen, deze opvatting moesten volgen en zich ernaar moesten gedragen.

De weduwen in de *Lienüzhuan* zagen het echtpaar als een eenheid, waarin ieder de helft vertegenwoordigde. Ongeacht of de echtgenoot nog leefde of al gestorven was, de weduwen zagen zich als een deel van deze eenheid en achtten zich verantwoordelijk voor de familie van de (overleden) echtgenoot. Als iemands vrouw en weduwe hadden ze veel plichten, zoals drie jaar lang om de overleden echtgenoot rouwen, de kinderen of schoonouders verzorgen of zelfs de echtgenoot in het graf volgen. Sommige van deze plichten behoorden eigenlijk aan de overleden man. Aangezien zij het huwelijksband niet wilden verbreken en zich ervoor verantwoordelijk voelden, namen ze de plichten van hun overleden echtgenoot op zich. Volgens hen was niets zo belangrijk als het vervullen van deze plichten. Wanneer iemand (bijvoorbeeld de eigen ouders) hen hiervan weerhield, wilden zij liever sterven dan zich aan de plicht onttrekken. Niets was volgens deze weduwen gewichtiger dan hun verantwoordelijkheid voor hun (overleden) echtgenoot en de schoonfamilie.

Over het geheel zijn er drie gemeenschappelijke kenmerken terug te vinden bij elke besproken weduwe. (1) Het idee dat vrouwen slechts één keer in hun leven mochten trouwen en hierna, zelfs na de dood van hun echtgenoot, nooit van gedachten mochten veranderen, was zeer opvallend in het boek. In de verhalen gold hertrouwen als onrein en ontrouw. Om die reden had geen van de weduwen in het boek voor een nieuw huwelijk gekozen. Alle weduwen in het boek hanteerden deze regel als een morele principe en wilden niet over de schreef gaan, hoewel de realiteit van destijds heel anders was. Volgens wetenschappers zoals Holmgren en Raphals was hertrouwen zeer aanvaardbaar in het vroege China. Dit betekent dat het idee van “slechts één keer trouwen” nog niet wijdverbreid was in de maatschappij. Uit de verhalen bleek ook dat mannen het totaal niet erg vonden om met een weduwe te gaan trouwen. Tussen de aanbidders van de dertien weduwen die genoemd zijn in dit werkstuk, waren sommigen zelfs heerser of koning van een staat. Ook waren er families die graag zagen dat hun dochters voor de tweede keer zouden trouwen. In

hun visie was hertrouwen dus allerm minst schandelijk en juist heel gangbaar. Blijkbaar had Liu Xiang het idee “slechts één keer trouwen” opzettelijk in zijn boek naar voren gebracht, zonder uit te leggen waarom vele aanbidders en families van de weduwen dit zeer gewoon vonden. Hij had meer dan duidelijk gemaakt dat het idee “slechts één keer trouwen” gelijkstond aan de hoog moreel besef zoals kuisheid. Dat wil zeggen, wanneer een vrouw voor de tweede keer trouwt, verliest zij haar kuisheid. (2) Wanneer er een keuze gemaakt moest worden of als er sprake was van een moreel dilemma, bleken eigen genot en levensgeluk onbelangrijk te zijn voor de weduwen. Weduwen konden gemakkelijk hun eigen leven opgeven en beëindigen als zij andere morele principes terzijde moesten schuiven. Nergens in het boek wordt er getreurd om hun opofferingen zoals zelfmoord plegen, zichzelf verminken en zich beperken in het streven naar geluk. Deze (extreme) handelingen worden juist hooggewaardeerd met woorden als “rein”, “kuis” en “toegewijd”. Met de bijzondere waardering wordt er aangegeven dat deze (extreme) handelingen voorbeeldig en leerzaam zijn. Volgens het boek lijken de gedachten en gedragingen van zelf opoffering zeer aanvaardbaar en aanbevelingswaardig te zijn voor Liu Xiang. (3) Zowel reguliere als onbestorven weduwen mochten niet zomaar hun echtgenoot en schoonfamilie verlaten. In het boek wordt voortdurend verteld dat het hun eigen wensen waren om niet voor de tweede keer te gaan trouwen of bij hun schoonfamilie te blijven. De beschrijving toont aan dat de weduwen de band met hun (overleden) echtgenoot niet wilden verbreken. Het leek alsof zij zelf die keuze hadden gemaakt: ze worden steeds door de verheven persoon geprezen om hun keuze met de woorden “rein” en “toegewijd”. Met andere woorden, indien zij voor hertrouwen of voor verlaten van de schoonfamilie zouden kiezen, zouden zij nooit voorbeeldig genoemd worden en als “rein” en “toegewijd” geprezen worden. Het is onwaar dat deze weduwen de absolute vrijheid hadden om hun eigen wil te uiten, hoewel het wel zo lijkt uit de verhalen. Hun gedachten waren door Liu Xiang aan beperkingen onderworpen in de *Lienüzhuan* en het vrijheidsgevoel en het vrijheidsverlangen in de verhalen doen hierdoor onecht aan. Het zijn, naar mijn mening, de normen en waarden die Liu Xiang graag naar voren wilde brengen voor zijn lezers, namelijk dat weduwen niet zomaar mochten

hertrouwen of simpelweg haar schoonfamilie mochten verlaten. Hoe ongelukkig en eenzaam ze ook waren, weduwen moesten alles leren verdragen. Op deze manier gaven ze om hun (overleden) echtgenoot en hun schoonfamilie, en hierdoor werden ze als zedelijk hoogstaand beschouwd.

Nu is het nog niet bekend wie de genoemde verheven persoon in Liu Xiangs boek is. Naar mijn mening zou het zeer wel mogelijk zijn dat Liu Xiang zichzelf als de verheven persoon in het boek genoemd had, zodat men zijn woorden zou waarderen en naar hem zou luisteren. De opmerkingen en kritiek van de verheven persoon in het boek waren dus de middelen van Liu Xiang om zijn mening en opvatting over zowel weduwen als gewone vrouwen te verduidelijken. Door de hoofdfiguren in de verhalen te beoordelen, gaf Liu Xiang aan wat de juiste gedragslijn volgens hem was en welke spraken en gedragingen de juiste normen en waarden volgens hem aantoonde. Op deze manier werden de normen en waarden die Liu Xiang belangrijk vond, gepropageerd.

De *Lienüzhuan* is dus niet een geschiedschrijving die de werkelijkheid representeert. Het boek bestaat (gedeeltelijk) uit fictieve verhalen waarin de personages als vrouwelijke iconen zijn afgebeeld. Het is een boek dat vrouwelijke normen en waarden voorschrijft, waardoor de gedachten en het gedrag van vrouwen beperkt worden in de loop van de geschiedenis. Door de verhalen te beschouwen en te analyseren kunnen we de voorgeschreven normen en waarden voor en over vrouwen, in dit werkstuk over weduwen, te weten komen. In het boek heeft Liu Xiang veel normen en waarden die aan weduwen toegeschreven zijn verheven tot de goede morele eigenschappen van vrouwen, zoals slechts één keer in het leven trouwen betekent dat iemand kuis was, of door eigen geluk op te offeren toonde iemand aan dat zij toegewijd was. Over de verschillende soorten vrouwen in het boek *Lienüzhuan* en de normen en waarden die aan deze verschillende soorten vrouwen toegeschreven zijn, is weinig geschreven. Er blijft dus nog een behoorlijke ruimte over om verder te onderzoeken. Wat nu betreft, voor het begrip weduwe in het boek *Lienüzhuan* is de basis gelegd, althans.

Bibliografie

- Ban, Gu 班固 (Han-dynastie). *Han Shu* 漢書 (Het boek van de Han), Zhengzhou: Zhongzhou Guji Chubanshe, 1991.
- Cao, Xueqin 曹雪芹 (Qing-dynastie). *Hong Lou Meng* 紅樓夢 (De droom van de rode kamer), Beijing: Renmin Wenxue Chubanshe, 2005.
- Chen, Guyuan. *Zhongguo Hunyin Shi* 中國婚姻史 (Chinese huwelijksgeschiedenis). Beijing: Shangwu Yinshu Guan, 2014.
- Elvin, Mark. "Female virtue and the state in China." *Past & Present* 104 (1984): 111-152.
- Gamlund, Espen. "Forgiveness without Blame." In *The ethics of Forgiveness: A Collection of Essays*, edited by Christel Fricke. New York: Routledge, 2011.
- Guarde-Paz, César. "Moral Dilemmas in Chinese Philosophy: A Case Study of the Lienü Zhuan." *Dao* 15.1 (2016): 81-101.
- Hinsch, Bret. "The Composition of 'Lienüzhuan': Was Liu Xiang the Author or Editor?." *Asia Major* (2007): 1-23.
- Hinsch, Bret. "The Genre of Women's Biographies in Imperial China." *Nan nü* 11.1 (2009): 102-123.
- Hinsch, Bret. "Male Honor and Female Chastity in Early China." *Nan Nü* 13.2 (2011): 169-204.
- Holmgren, Jennifer. "The Economic Foundations of Virtue: Widow-Remarriage in Early and Modern China." *The Australian Journal of Chinese Affairs* 13 (1985), 1-27.
- Hursthouse, Rosalind. *On Virtue Ethics*. Oxford: Oxford University Press, 1999.
- Judd, Ellen. "Niangjia: Chinese Women and Their Natal Families". *Journal of Asian Studies* 48-3 (1989): 525-544.
- Kinney, Anne Behnke. "A Spring and Autumn Family." *The Chinese Historical Review* 20.2 (2013): 113-137.
- Kinney, Anne Behnke. *Exemplary Women of Early China: The Lienü Zhuan of Liu Xiang*. Columbia University Press, 2014.
- Liu, Zhiji 刘知几 (Tang-dynastie). *Shi Tong* 史通 [Algemeenheid van geschiedschrijving]. Shanghai: Shanghai Guji Chubanshe, 2008.

- Makra, M.L. (ed. by Sih, P.K.T) *The Hsiao Ching*. New York: St. John's University Press, 1961.
- Queen, Sarah. "Beyond Liu Xiang's Gaze: Debating Womanly Virtue in Ancient China". *Asia Major*, Third Series, XXIX, deel 2 (2016): 7-46.
- Raphals, Lisa Ann. *Sharing the light: Representations of women and virtue in early China*. Albany: State University of New York Press, 1998.
- Schotman, Johan W. (vertaler). *Sji Tsjing : het klassieke Boek der Oden / vert. naar de oorspronkelijke chinese tekst door Johan W. Schotman*. Deventer: Uitgeverij Kluwer, 1969.
- ter Haar, Barend. *Het Hemels Mandaat*. Amsterdam: Amsterdam University Press, 2009.
- van der Leeuw, Karel. *Het Chinese Denken: Geschiedenis van de Chinese Filosofie in hoofdlijnen*. Leiden: Stichting Shilin, 1994.
- Wang, Robin R. "Virtue 德 (*de*), Talent 才 (*cai*), and Beauty 色 (*se*): Authoring a Full-fledged Womanhood in Lienüzhuan 列女傳 (Biographies of Women)." *Confucian Cultures of Authority* (2012): 93 - 115.
- Xu, Shiyuan 胥仕元. *Qin han zhiji lizhi yu lixue yanjiu 秦汉之际礼治与礼学研究* [Het onderzoek van de heerschappij en de leer van ritën in de periode van Qin- en Han-dynastie]. Beijing: Renmin chubanshe, 2013.

Primaire bronnen

- *Lienüzhuan* 列女傳 (Biografieën van vele vrouwen). Editie *Zhongguo Gudian Wenhua Daxi*. Shanghai: Shanghai Sanlian Shudian Chubanshe, 2014.
- *Da Dai Liji* 大戴禮記 (Het Boek der Ritën van de Oudere Dai). Editie *Kongzi Wenhua Daquan*. Jinan: Shandong Youyi Shushe, 1991.
- *Liji* 禮記 (Het Boek der Ritën). Editie *Zhongguo Chuantong Wenhua Duben*. Beijing: Beijing Yanshan Chubanshe, 1995.
- *Han Feizi* 韓非子 (Het boek van Han Feizi). Editie *Zhonghua Jingdian Cangshu*. Shanghai: Zhonghua Shuju, 2016.
- *Xiao Jing* 孝經 (Boek van de kinderlijke gehoorzaamheid). Editie *Zhongguo Gudian Mingzhu Yizhu Congshu*. Shanghai: Zhonghua Shuju, 2009.
- *Shi Tong* 史通 (Algemeenheid van geschiedschrijving). Editie *Shiji Renwen Xilie Congshu*. Shanghai: Shanghai Guji Chubanshe, 2008.

Woordenboeken

- Kong, Quan. *Hedendaags Nederlands Chinees Woordenboek*. Beijing: Shijie Zhishi Chubanshe, 2003.
- Hoffstädt, A, Lennep, G.L. van.. *De dikke Van Dale: twaalfde druk*. Utrecht: Van Dale Lexicografie, 1992.

Websites

- Zdict.com 漢典 (geraadpleegd op 28 december 2016)

Ongepubliceerde artikelen

- Zheng, Xiucui. "A Comparison of the Representations of Women in *Zuozhuan* and *Shiji*." Ph.D. Dissertation, University of Oregon, 2012.
- Zhou, Yiqun. "Sensuality, Virtue, and Speech - Three Female Persuaders in Liu Xiang's *Biographies of Women*", Paper gepresenteerd tijdens de "Masters of Disguise?" workshop in Einsiedeln, Switzerland, 5 september 2013.